

AZ IDA-TANYÁTÓL ÓSISKÁIG Gesztelyi tanyanevek

KUPCSIK SAROLTA

„*Gesztely*, magyar falu a' Hernád mellett, Megyaszóhoz délre két órányira... Híd a Hernádon. Szántó földje fekete agyag, ... erdeje, szőlője, szilvásai vannak” (*Fényes* 407.).

A falu „első említését 1219-ben találjuk, amikor Gesztel néven szerepelt” (*Borovszky* 47.), de valószínűleg jóval korábban keletkezhetett. A következő írásos emlék 1268-ban, az Árpádok korában kelt: „az V. István király által Drug fia Sándor szabolcsi főispánnak adományozott három birtok közül az egyik Zemplén vármegyében feküdt. Ez régi nevén Keztel, a mai Gesztely község ('terra Keztel in Comitatu de Zemplén')” (Akk XVI. 49.; *Kún* 34.). A falu később a Drugeth család birtokába került, majd az egri kanonokok tulajdonához tartozott. 1560-ban a törökök rablásának esett áldozatul a körülötte lévő falvakkal együtt. Az 1598. évi összeírás szerint a község a hódoltságához tartozott (*Borovszky* 47.; *Csikvári* 196.). A 17. században a Rákócziak birtokába került. A gyakori török, német és kuruc támadások, valamint egy pestisjárvány nagyban elősegítették, hogy a falu lassanként pusztá, lakatlan helyé váljék. 1705-ben már úgy emlékeznek meg róla a feljegyzések, hogy teljesen elpusztult. „Csak 1735-ben építettett fel újra” (*Kún* 36.).

Birtokosai az Oroszok, Fogarassyak, Szentgyörgyiek, Négyesyek, Huszárok, a Kassay, Puky és Tátray családok voltak. A 19. század végén és a 20. század elején Kóczán Miklósnak, Orosz Elemérnek, Klein Ignácnak és Zmeskál Jánosnak volt itt nagyobb birtoka (*Borovszky* 47.). 1945 után a Megyaszóhoz és Gesztelyhez tartozott, nagyrészt elpusztult, a háború idején lerombolt tanyák lakossága új települést hozott létre a Laposi-patak közelében, nem messze a Miskolcot Szerencsével összekötő országúttól. A lakosok nagy része a Megyaszóhoz tartozó Harangodról települt át ide, ezért kapta az új település az Újharangod nevet. A 70-es években jelentős területek kerültek Gesztely birtokába a hernádnémeti és hernádkaki földterületekből, Újharangodot is ekkor kapcsolták Gesztelyhez (Hnt. 1973.; 1985.).

Összegyűjtöttem és megvizsgáltam Gesztely helyneveit, köztük a tanyaneveket. Földrajzi neveknek kell-e tekintenünk a tanyaneveket? Egyetértek *Bárczi Géza* megállapításával, mely szerint „földrajzi neveknek nevezzük a földfelszín egyes pontjának vagy kisebb-nagyobb lakott vagy lakatlan területének, hegy- és vízrajzi alakulatainak elnevezéseit, tehát dűlők, erdők, ... egyes épületek, tanyák, utak, utcák neveit” (*Bárczi* 145.). Ezek a nevek azonban sokban különböznek egymástól eredetük, alakjuk és a néven belüli variációs lehetőségek miatt. Mint arra *Hegedűs Attila* is rámutatott, a tanyanevek sokkal közelebb állnak a személynevekhez, mint bármely más helynévtípus, „mivel zömükben személynévi meghatározó elemük miatt sokkal érzékenyebben reagálnak a személynevekben bekövetkezett változásokra” (*Hegedűs* I. 21–22.).

A falu határában jelenleg 4 tanya található, s ezek összlakossága egy évtizeddel ezelőtt 17 fő volt (Hnt. 1985.). A századfordulón és a század első felében azonban jóval

magasabb volt a tanyák és az ott élők száma. A táj művelési jellegének megváltozása, a lakosságnak a nagyobb településekre történt beköltözése lassan itt is – mint más vidékeken – a tanyák pusztulásához vezetett. A régi nevekből néhányat még ismernek a falubeliek, de több névre már csak történeti adat van. „Azok a nevek, amelyek már valóságos objektum nélküliek, diakrón szempontból tanyanevek, de szinkrón szempontból már csak földrajzi nevek – vagy azok se – ...”. Az így keletkezett földrajzi neveknél „elsősorban az emlékeztetés a funkciója, és nem a tájékozódás segítése, továbbá történeti információt közölnek” (*Pelle Béláné* II. 141–142.).

A község általam összegyűjtött névanyagából – 347 névből – a tanyák megnevezésére 54 nevet, illetve névváltozatot találtam. Ebből 45 élő név (közülük 22-re történeti adat is van), 10 történeti nevet azonban nem ismernek a faluban.

A következő adattár a tanyaneveket és névváltozatokat tartalmazza. (A kihalt neveket *-gal jelölöm.) **Anna-tanya, Bádogos-tanya, Becse-tanya, Dobozi-tanya, Dohányos-tanya, Fésűs-Répási-tanya, Fésűs-tanya, Frankl-tanya, Gátórház, *Gesz/tely-Haraszt-tanya, *Gesztelyi tanya, Harangod, Haraszi tanya, Haraszt-tanya, Holländer-tanya, Ibolya-tanya, Ida-tanya, Illés-tanya, Irma-tanya, Kis-tag, Kis-tag-tanya, Kis-tanya, *Klein-Keresztes-tanya, *Klein-tanya, Kóczán-tanya, *Konrád-tanya, Lilla-tanya, Major, Margit-tanya, Meskál-féle tanya, Meskál-tanya, Mojzer-tanya, Mudrony-tanya, Nagy-tanya, Ósiska, Ósiska-tanya, Potoczky-tanya, Rajner-tanya, Rózsa-tanya, Rózsa-s tanya, *Sashalmi tanya, *Sashalom-tanya, *Sisáry-tanya, Szadai egyház-tanya, Szadai-tanya, Szányi-tanya, Szeles-tanya, Tanya, Tátray-tanya, Teréz-tanya, Tercsi-major, Tsz-major, Tsz-tanya, Vaskó-tanya.*

A nevek vizsgálatokor egy- és többemű neveket különítettem el. Egyelemű nevet csupán négyet találtam, ezek a következők: az összetett közsőzből alapelemmé vált *Gátórház*, a földrajzi köznévből helynévvé vált *Tanya* és *Major*, a *Harangod* név, mely azonos a *Harangod-puszta* helynév első tagjával, és az adott területen való elhelyezkedésre utal. (Ilyen helymegjelölő szerepe van például a *Kis-tag* elnevezésnek is, amely *Kis-tag-tanya* változatban is él. A tanya a *Kis-tag* nevű határrészen állt. A *Kis-tag-tanya* névből ellipszissel jött létre a rövidebb *Kis-tag* változat.) A metonimikus helynévalkotás egyik példáját *Hoffmann István* a terület > épület (tanya), amely rajta van jelentéssz összefüggésben látja. „A Nyírbátori járás tanyanevei között (20 névben) fordulnak elő ilyenek. Az elsődleges területnévi jelentés minden esetben megmaradt. Szintagmatikus szerkezettel alakított névpárja a nevek felének van csupán, ezek sem a szokásos területnév + -i + tanya szerkezetűek, hanem képző nélküliek (*Homoktag-tanya*). Egyrészes és kétrészes nevek egyenlő arányban találhatók az alapevek között, az egyrészeseket a tanyával kiegészítve látszólag más típusokhoz tartozó neveket kapunk (*Gyilkos-tanya, Keskeny-tanya* 'tanya, amely a Gyilkosban, illetve a Keskenyben van') (*Hoffmann* 106.).

A névszerkezeti elemzésnél *Kázmér Miklós* nyomán különítettem el az alap- és megkülönböztető elemeket. Az alapelemek között megkülönböztettem eredetieket (objektumosztályt jelölnek) és alapelemmé alakultakat, melyek csak másodlagosan töltik be ezt a funkciót, de megkülönböztető elemekkel éppúgy alkothatnak helyneveket, mint az eredeti földrajzi köznevek. Például az *Ósiska* alapeleme a *Siska* dűlőnévvel azonos, a tanya elhelyezkedésére utal. A *Siska* név az 'erdőben, réten tenyésző magas pázsitfű' jelentésű *siska* főnévből válhatott helynévvé (Vö. ÉrtSz.).

Az alapelemek szinte mindegyike eredeti földrajzi köznévvé, 46 névben a *tanya*, kettőben a *major* földrajzi köznévvé az alapeleme. Ezt összevetve *Pelle Béláné*nak a hevesi járásban végzett gyűjtésével, a következőt állapíthatjuk meg: a hevesi járásban

összegyűjtött összes név (4393) 16,52%-át a *tanya* földrajzi köznévvvel és ennek toldalékos formáival alakult nevek alkotják, a 347 gesztelyi névnek 16,43%-a tanyanév, s 14,12%-a a *tanya* földrajzi köznévvvel alakult (vö. *Pelle Béláné* II.).

Az általam összegyűjtött 48 kételemű név és névváltozat első alkotórészét, a megkülönböztető elemeket vizsgálva azt látjuk, hogy ezek 4 csoportba sorolhatók. (A táblázatban a nevek után álló számok az adott csoportba tartozó összes tanyanevek számát jelölik. A *tanya* vagy *major* földrajzi köznévvvel, illetve más alapelemmel alakult nevek egyaránt szerepelnek az összesítésben.)

A megkülönböztető elem

1. a tulajdonos vagy bérlő	a) családneve b) keresztnéve c) egyéb megnevezése	<i>Kóczán-tanya</i> <i>Ida-tanya</i> <i>Egyház-tanya</i>	23 9 4
2. helyet jelöl		<i>Haraszt-tanya</i>	9
3. méretre utal		<i>Kis-tanya</i>	2
4. korra utal		<i>Ósiska</i>	1

A lakóházak – akár belterületen, akár a szántóföldek között találhatók – általában tulajdonosaikról kapnak nevet. „...a névtestek meghatározó eleme túlnyomórészt az ember, az ott lakó vagy az objektummal egyéb viszonyban lévő személy neve” – állapítja meg *Hegedűs Attila* Bács-Kiskun megye 53 településén végzett gyűjtése alapján (*Hegedűs* II. 459.). A család- és keresztnevékből alakult tanyanevek mellett *Hajdú Mihály* a ragadványneves vagy beceneves épületnevekre is felhívja a figyelmet. „Az előbbieik inkább falusi jellegűek: *Szemetes-tanya*, az utóbbiak pedig villanevek: *Erzsike-villa*, *Ilmalak*, *Gyuri-lak*” (*Hajdú* 67–68.).

A táblázatból kitűnik, hogy leggyakrabban a gesztelyi tanyák is tulajdonosaikról, használóikról kapták a nevüket. Az így keletkezett tanyanevek egyik alcsoportját érdemesnek tartom külön is megvizsgálni. Az adatközlők elmondása szerint a faluban az volt a szokás, hogy a birtokosnők vagy a birtokos felesége, lánya keresztnévét adták a tanyáknak (a gesztelyi tanyanevek 18,7%-a ilyen). Összevetve az általam gyűjtött névanyagot *Kálnási Árpádnak* a Fehérgyarmati járás 36 településén végzett gyűjtési eredményével, érdekes megállapításra juthatunk. A 36 településen összesen 5(!) olyan tanyanév vagy -névváltozat fordul elő, amely női keresztnévet tartalmaz. Ebből 3 földrajzi köznévvvel alakult kételemű név: *Ida-major*, **Margit-tanya*, **Marcsa-tanya*, 2 pedig ezek ellipszissel létrejött változata: **Margit*, **Marcsa* (mind az öt tanyanév Szatmárcsekéről való!). A 36 helység sok száz földrajzi nevéből összesen 24(!)-ben találunk női keresztnévet, pl. *Eszter-földje* (Kömörő), *Kató laposa* (Magosliget), *Esztergát* (Tiszacsécse), **Borbála-kert* (Kisar), *Zsuzsa kútja* (Kispalád) stb. (Vö. *Kálnási*).

Pelle Béláné hevesi járási anyagában összesen csak 3 női keresztnév + *tanya* földrajzi köznév alkotta név fordul elő (Vö. *Pelle Béláné* I.). Építmények elnevezésénél a női nevek használatára *Hajdú Mihály* is villanevek között említ példákat (*Hajdú* i. m.). Úgy gondolom, ezek az összevetések is rávilágítanak az általam vizsgált község ritka, általánosnak nem tekinthető névadási szokására.

RÖVIDÍTÉSEK

- Akk Adalékok Zemplén vármegye történetéhez XVI. Sátoraljaújhely, 1911.
- Bárczi *Bárczi Géza: A magyar szókincs eredete.* Budapest, 1958²
- Borovszky Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely város. Szerk.: *Borovszky Samu.* Budapest, é. n.
- Csíkvári Vármegyei szociográfiák XI.: Zemplén vármegye. Szerk.: *Csíkvári Antal.* Budapest, 1940.
- Fényes *Fényes Elek: Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben III. Pest, 1844².*
- Hajdú *Hajdú Mihály: Magyar tulajdonnevek.* Budapest, 1994.
- Hegedűs I. *Hegedűs Attila: A tanyanevekről.* MNy 78.
- Hegedűs II. *Hegedűs Attila: Tanyanévvizsgálat Bács-Kiskun megyében. NÉ 3. (1980)*
- Hnt. Helységnevtár
- Hoffmann *Hoffmann István: Helynevek nyelvi elemzése.* Debrecen. 1993.
- Kálnási *Kálnási Árpád: A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei.* Debrecen. 1984.
- Kázmér *Kázmér Miklós: Alsó-Szigetköz földrajzi nevei. MNyTK 95. (1957)*
- Kún *Kún Zoltán: Gesztely.* In: Magyar városok monográfiája. Szerecs és vidéke. Szerk.: *Barna János.* Budapest, 1931.
- Pelle Béláné I. A hevesi járás tanya köznévvvel alakult tanyaneveinek vizsgálatához. MNyTk. 160. (1981)
- Pelle Béláné II. *Pelle Béláné: Tanyanevek a hevesi járás földrajzi neveiben. Mnyj XXIII.*